

Randevú egy fenséges kuplerájban....

ZELEI DÁVID: *[Post]Boom. KRITIKÁK ÉS ESSZÉK A 20-21. SZÁZADI SPANYOL-AMERIKAI IRODALOMRÓL*

Második önálló kötetének nyitófejezetében Zelei Dávid azzal a gondolattal kezdi a nagy latin-amerikanista kolléga és pályatárs, Soltész Béla könyvének recenzióját, hogy a kortárs magyar irodalmi mező tele van a társadalomtudósként, novellistaként és útirajzok szerzőjeként is izgalmas életművet magáénak tudható Soltészhoz hasonló, sokoldalú szerzőkkel, akik több, egymástól olykor meglehetősen eltérő területen fejtik ki párhuzamosan a tevékenységüket, és képesek maradandót alkotni. Ahhoz, hogy Zelei is beletartozik az általa említett posztmodern polihisztorok díszes társaságába, nem férhet kétség. Zelei ugyanis egyszerre történész, hispanista irodalmár, szerkesztő, esszéista, alkalmi futballszakértő, a világirodalom itthoni recepciójának és koncepciójának lelkiismeretes kutatója és ösztönzője, a kortárs magyar folyóirat-kultúra feltérképezője és legavatottabb ismerője, valamint a világirodalom és a magyar irodalom berkeiben ugyanolyan otthonosan mozgó, Bodor Béla-díjas kritikus. „Zelei Dávid mára az irodalmi élet egyik fontos szereplőjévé vált” – írta nemrégiben Bedecs László az *Élet és Irodalom* hasábjain. A kijelentést annyiban árnyalnám, hogy meglátásom szerint Zelei az utóbbi évtized irodalmi és folyóirat-kultúrájának nemcsak megkerülhetetlen és meghatározó figurája, de egyúttal irányadója és alakítója is egyben. Döbbenetesen sokrétű életművét lassan másfél évtizede építi konzekvensen és kitartóan, példaértékű elhivatottsággal és alázattal. A 2015-ös *Világtalanul* címmel megjelentetett hiánypótló világirodalomkritika-antológia, majd a 2020-as, más szempontok alapján ugyanolyan hiánypótlónak számító *Folyó/irat/mentés* után 2021 végén egy újabb kötettel jelentkezett, melynek fókuszában a spanyol-amerikai irodalom Borgestől Vásquezig ívelő, közel egy évszázados történetének prózatermése áll. Scholz László immáron klasszikusnak számító *A spanyol-amerikai irodalom rövid története* című monográfiája után, melyet maga a szerző is nagy inspirációnak tart, rizikós megállapítás újabb hiánypótlást emlegetni a témában, mindazonáltal mivel Zelei könyve bevallottan nem szisztematikus irodalomtörténet és nem úgy szintetizáló jellegű, mint Scholz munkája, megkockáztatható, hogy egy újabb hiatuskitöltő kötet állunk szemben. Hogy pontosan miért is, arra a következő bekezdésekben próbálok majd meg válaszokat adni.

A *[Post]Boom. Kritikák és esszék a 20-21. századi spanyol-amerikai irodalomból* Zelei 2009 és 2021 között megjelent, hosszabb és rövidebb kritikáinak, tanulmánykritikáinak és esszéinek kronologikusan egybeszerkesztett gyűjteménye. Az időrendiség kritériumát nem az írások megjelenési dátuma, hanem a szövegekben elemzésre kerülő könyvek, szerzők és tendenciák irodalomtörténeti összefüggése és egymásra rakódása határozza meg. Így jutunk el a nagy latin-amerikai boom előfutáraitól [Borges, Sábato, Onetti és Rulfo] a hatvanas évek végén felbukkanó, nemzetközi hírnévre szert tevő írógeneráció kulcsfiguráin [Márquez, Fuentes, Cortázar] át Roberto Bolaño életművéhez és a boomon túli világba [Samanta Schweblin, Juan Gabriel Vásquez,

Diego Trelles Paz]. A kötet törzsanyaga tehát három, kronológiailag egymásra épülő nagyobb fejezetbe szerveződik: míg az első fejezet a *boom* hatástörténeti előzményeivel és a világirodalmi jelentőségű latin-amerikai robbanás utólagosan kanonizált megalapozóival, a második fejezet magával a *boom*mal és annak kulcsszerzőivel foglalkozik, a harmadik fejezet pedig a „fellendülést” követő időszak írónemzedékeinek műveit elemzi. Ezenfelül a kötet el van látva még egy kellőképpen személyes hangvételű előszóval, két végpontján, mintegy bevezetőként és kivezetőként pedig találunk egy-egy, a magyar–latin-amerikai kulturális és irodalmi kapcsolatok szövevényes viszonyrendszerébe belemerülő, rövidebb fejezetet. Zelei egy, a *Vad Nyomozók* kapcsán megalkotott, találó és jellemzően humoros metaforáját használva és visszaolvasva magára a könyvre, egyfajta tripla Big Mac szerkezettel állunk tehát szemben, melynek értelmében a terjedelmileg is vékonyabb és tematikailag is eltérő kezdő, illetve záró fejezetek egy hamburgerzsemle tetejeként és aljaként veszik közre az irodalomtörténetileg összefüggő, a *boom* problematikája, illetve *Vor-* és *Nachlebenje* köré elrendezett három vaskosabb részt.

Az ilyen, utólagosan egybeszerkesztett, gyűjteményjellegű kötetekkel kapcsolatban jogosan merülhet fel két komoly aggály. Egyfelől mennyire lesz egységes egy tizenkét év leforgása alatt különböző helyeken publikált, műfajilag sem egészen homogén írások füzére? Másfelől pedig mi motiválja és legitimálja a korábban már megjelent szövegek kötetbeszervezését? Az első kérdésre megpróbálok jómagam válaszolni, míg a második felvetés esetében inkább átengedem magának a szerzőnek a szót. Megítélésem szerint bár a könyv egy hosszabb periódus írásait szervezi egybe, és tetten érhető benne egyfajta műfaji sokszínűség, hiszen egyes köteteket pellengérré állító kritikák mellett helyet kapnak nagyobb merítéssel dolgozó esszék, nekrológok, fordításkritikák és lábjegyzetekkel ellátott tanulmányok is, meglepően egységes, mind stílusban, mind tematikusan; a fentebb már részletezett kronologikusan felépülő szerkezet pedig kirajzol egy olyan irodalom- és kultúrtörténeti ívet, mely mentes az ismétlésektől és redundanciáktól. Az egybeszerkesztett kötet így sokkal közelebb áll egy kevésbé szigorú és kevésbé száraz, viszont a tárgyalt térség természeti és kulturális valóságának sokszínűségét kellőképpen tükröző, olvasmányos irodalomtörténeti munkához, mint egy egyszerű kritikagyűjteményhez. Nem csoda, ha maga a szerző is „valamiféle területi-tematikus-történeti [TTT!] alapon szerveződő konceptkötet[ként]” [9.] definiálja. És hogy ezeken felül mi legitimálja a kötet létezését, arra talán tényleg maga Zelei adja meg a legegységesebb választ: szándéka nem más, mint egy jól olvasható, ám annál mélyebb és szédületesen komoly háttéranyagot mozgató kötetben lebontani „a magyar olvasó csekély számú, ám annál szívósabb konvencióját a térségről és irodalmáról” [8.]. Tekintetbe véve a kötetben központi jelentőségű *boom* fogalmát és Zelei fogékonyságát az önironikus nyelvi fordulatok irányába, a „lebontani” helyett talán találóbb lenne egyenesen a szétrobbantani kifejezést használni.

Zelei vállalkozásában tehát tetten érhető, saját kifejezésével élve, egyfajta „homályos népnévelői étosz” a latin-amerikai irodalom magyarországi recepcióját illetően, hiszen a kötet írásainak nagy része a régió irodalmát övező, makacs mítoszok és olvasói berögződések ellenében dolgozik. Cáfolhatatlan alapfeltevése szerint a kérdéses térség irodalmi termelése „hosszú ideje egy konjunktúra következő nem-

zedékekre rótt terheit nyögi” [152.]. Az említett konjunktúra természetesen a már sokat emlegetett *boom*, mely a hatvanas évek végén egy nagyobb léptékű globális kulturális átrendeződés mintázatába és érzékenységébe illeszkedve felrobbantotta a világirodalom hagyományos, eurocentrikus felfogását, és beemelte az évszázadokon át az elmaradottság és a lemaradottság terheit cipelő Latin-Amerikát a nemzetközi kulturális körforgás fősodrába, leépítve ezzel a központ és a periféria közötti, koloniális eredetű hierarchiát. Az egyik legnagyobb probléma a *boom*mal Zelei szerint az, hogy a Nobel-díj elismeréséig eljutó sikerszerzők és a nagy „fellendülés” jól ismert írói „olyan színvonalat és hangot képviseltek, amely egyrészt hosszú távra bebetonozta őket az olvasói sikerlisták élére, másrészt lehetetlenné tette a fiatalabb generációk számára, hogy kitörjenek abból a koordináta-rendszerből, melynek origójában az említett sikerírók foglaltak helyet” [152–153.].

A *boom* és a mágikus realizmus jól marketingelhető *labeljének* problematikuságát tovább árnyalta és súlyosbította a tény, hogy az elmúlt évtizedben a magyar könyvpiacra egyszerre volt életműkiadása a *boom* előfutárainak (Borges, Rulfo, Onetti) és az „új próza” legemblematisabb figuráinak (Márquez, Cortázar, Vargas Llosa), valamint ezzel egyidőben jelentek meg a *postboom* két, egymást követő generációjának képviselői is: Bolaño és Piglia, illetve az ő örökségükből táplálkozó új nemzedék Schweblinnel és Vásquezzel. A magyar olvasó tehát nem panaszkodhatott, hiszen egyrészt az életműkiadásokkal a múlt nagy hiátusainak kitöltése mellett egyre rétegzettebb képet kaphatott az igazi nagyvadakról, másrészt Bolaño kissé megkésett érzékével, majd példátlanul gyors beágyazódásával az irodalmi mezőbe sikerült rövid idő alatt felszámolni a világirodalmi trendekkel szemben tanúsított lemaradást, a legfiatalabb generáció esetében pedig egyenesen egyfajta előrefutás volt megfigyelhető a nemzetközi szcénához hasonlítva, hiszen Diego Trelles Paz korszakalkotó novellaválogatása, a *Jövő nem a miénk* (JAK–L'Harmattan, 2011), valamint Samanta Schweblin díjnyertes novelláskötete, a *Madárevő* (Nyitott Könyvműhely, 2010) Kertes Gábor hatékony fordítói és kultúraközvetítői szerepének köszönhetően az eredeti kiadások után egy-másfél évvel már elérhetőek voltak a magyar olvasóközönség számára. Zelei ebben a meglehetősen összetett és kissé talán zavaros helyzetben – vagy a kötet egyik visszatérő Latin-Amerika-metaforáját használva, ebben a „fenséges kuplerájban” – vált a 2010-es évtized közepére a latin-amerikai irodalmat olvasók legmegbízhatóbb és egyben legszórakoztatóbb útbaigazítójává. Kulturális missziója, melynek értelmében igyekezett kiszabadítani a térség irodalmi termelését a mágikus realizmus nagy narratívájából, és felhívni a figyelmet egyfelől a *boom*, valamint a hozzá kapcsolt szerzői életművek belső ellentmondásaira, és sokszínűségeire, másfelől pedig a *boom* rezervátumán túli irodalom jelentőségére, annak transzgresszív és innovatív jellegére, többek között azért számított szinte egyedülálló és kiemelt jelentőségű vállalkozásnak, mert kevesen foglalkoztak a magyar kritikai diskurzusban a régió irodalmának ilyen mélységű és szisztematikus feldolgozásával. Az olyan megkerülhetetlen fontosságú kortárs hispanisták, mint Scholz László, Menczel Gabriella, Csuday Csaba vagy éppen Csikós Zsuzsanna sokkal inkább akadémiai tanulmányokban mélyítették el a spanyol nyelvű irodalmak magyarországi recepcióját. És bár a fiatalabb kutatók generációja (Kutasy Mercédesz, Bakucz Dóra, Bäder Petra és Zombori Gabriella) már több kritikát vagy

esszét ír, egyikük sem követte kritikusai tevékenységével olyan szorosan és olyan rendszerességgel az aktuális megjelenéseket, mint az akadémiai szférában inkább történészként számontartott Zelei.

A tripla Big Mac szerkezetű kötet „tetején” az előszó után egy frappáns címmel – *Fenséges kupleráj* – ellátott fejezetet találunk, mely Soltész Béla immáron harmadik Latin-Amerika-tematikájú könyvét elemzi. Nem ez az egyetlen *non-fiction* mű, amely terítékre kerül a kötetben, hiszen Zelei külön írásban tárgyalja Williamson Borges-biográfiáját, Vargas Llosa Onettiről írt, kevert műfajú kötetét, Márquez újságírói tudósítását közép-kelet-európai utazásairól és beszédeinek gyűjteményét, valamint Gerald Martin legendás életrajzi könyvét „mindenki Gabójáról”, amelyet maga a kolumbiai mester is jóváhagyott. A Big Mac-metaphora értelmében a kötet szubsztanciális részét a három, kronológiailag egymásra épülő fejezet képezi. A megfelelő mennyiségű háttérinformációkból, irodalomtörténeti tudásanyagból és kritikai észrevételekből összegyűrt, és gyakran személyes felhangokkal, valamint vállaltan kínos humorral fűszerezett, vaskos hűspogácsák azonban egyáltalán nem fekszik meg a gyomrot, könnyen csúsznak, mely minden kétséget kizáróan Zelei jellegzetes stílusának köszönhető. A mondatok gördülékenysége mellett az írások logikus, könnyen átlátható felépítése teszi jól olvashatóvá a szövegeket, melyeknek utolsó bekezdésében gyakran találunk egyfajta csattanót, próféciát vagy iránymutatást a latin-amerikai irodalom jövőjét illetően a magyar kultúrában. Ami viszont egészen sajátos ízt kölcsönöz Zelei stílusának, az egyfelől a humor és az (ön)ironikus kiszólások, másfelől pedig a kritikusai professzionalitáson átütő személyesség. Zelei nem riad meg olykor a *dadjoke*-ok kínosságát súroló poénok, *bonmot*-k elsütésétől sem. A híres argentin-venezuelai újságíróról szemrebbenés nélkül leírja, hogy a 2000-es évek végén „már bőszen lubickolt a *midlife crisis*ban” [144.], ha szándékoltan kisbetűvel tünteti fel az 1910-es, a kontinens politikai tudata számára mitikus mexikói forradalmat, utána rögtön ironikusan exkuzálja, majd korigálja magát, „[pardon, Forradalom]” [77.], a *postboom* világával még csak pettingelő olvasóknak „veszélyes, de izgalmas randikat” [151.] ígér, a magyar olvasó számára Latin-Amerika valósága pedig véleménye szerint „egyszerre vágykeltő és lohasztó: olyasmí, mint megdöbbenő sikerrel flörtölni egy *latina* szépségkirálynővel, aztán az első közös koktélnál rájönni, hogy a vőlegénye nemzetközi hírű szervkereskedő” [14.], nem beszélve a jelen írás keretei között is átsajátított, a bolañói *magnum opus* kapcsán felmerülő, vidor Big Mac-metaphoráról vagy a megmosolyogtató anekdotáról Soltész Béla zokniját illetően [17.]. Ez a jellegzetes humor a kötet borítóján is tetten érhető, melyről a Zelei-féle ironikus élcelődésre való rájátszással kijelenthető, hogy igazi „telitalálat”, hiszen Nagy-Balogh Györgyi képén a bokszolónak karikaturizált Bolaño épp kiüti a ringben Márquezt. A balhorog alatt a képregények és Roy Lichtenstein pop-art kompozícióinak esztétikáját idéző betűtípussal és elrendezésében a *[post]boom* szó áll, mely egyszerre olvasódik a K. O. becsapódásának erejét imitáló onomatopoeiaként és irodalomtörténeti kategóriaként. A borító tehát nemcsak humoros, de erőteljesen jelentésszerű is egyben, és egy kellőképpen komikus képben foglalja össze Zelei már említett nagy vállalkozását, a mágikus realizmus körül kialakult mítoszok leépítését. Másfelől viszont a könyv szerkezetére is találunk utalást a borítón, hiszen a *boom*nak szentelt második tematikus fejezet központjában Márquezt, az azt követő *postboom*

rész origójában pedig Bolañót találjuk. A *Száz év magány* megjelenésének ötvenedik évfordulójára írt nagyesszé talán az egyik legmeghatóbb és legszebb magyar nyelvű szöveg a kultikus regényről, a *Vad Nyomozók* fordításkritikai elemzése pedig nemcsak műnemében, de mélységében is példaértékű munka.

A kötet egyetlen hiányosságaként talán azt lehetne felróni, hogy nem tárgyal külön írásban több, a kérdéses időszak alatt megjelent latin-amerikai regényt. Kimarad például Sabina Berman, Guillermo Martínez, Rafael Pinedo és a *boom* egyetlen női hangjaként számontartott Isabel Allende. Kíváncsian olvastam volna továbbá Zelei akár fordításkritikai elemzését a latin-amerikai irodalom *Ulysseséről*, Guillermo Cabrera Infante több évtizedes késéssel tavalyelőtt megjelent regényéről, a *Trükkös Tigrisrióról*. De ne legyünk telhetetlenek. Egy már így is laktató tripla Big Macet nem lett volna célszerű túltömni, illetve az előszóban maga a szerző is jelzi előre, hogy számos könyv kiadását belülről, szerkesztőként vagy éppen kontrollszerkesztőként követte végig, így értelemszerűen ezeket a szövegeket nem akarta kritikai reflexió tárgyává tenni. Mindent egybevetve Zelei kötete nemcsak egy jól olvasható, saját missziós tudattal megírt, izgalmas mérlege a latin-amerikai irodalom magyarországi fogadtatásának, de egyúttal egy mérhetetlenül kiterjedt háttéranyagot és tudást mozgató vállalkozás, melynek feszítávja, kitekintései és párhuzamai bőven túlmutatnak a térségen, hiszen Zelei ugyanolyan otthonosan mozog a latin-amerikai, a magyar és a világirodalom eltérő univerzumaiban. Ismételten csak kijátszva a szerző jellegzetes kifejezéseit, a *[Post]boom* mindennek tükrében mindenkinek izgalmas randit ígér egy fenséges kuplerájban. *[Műút]*

URBÁN BÁLINT

Exodus négy lábon

WŁADYSŁAW STANISŁAW REYMONT: *LÁZADÁS*; FORD. D. MOLNÁR ISTVÁN

Nem kortárs szerző alig ismert művét kiadni kockázatos vállalkozás. Ezt tette nemrég a Rézbong Kiadó: megjelentette Władysław Stanisław Reymont utolsó publikált kisregényét, a *Lázadást* *[Bunt]* D. Molnár István fordításában. Reymont (1867–1925) neve ismerős a magyar olvasóknak is: az öt lengyel irodalmi Nobel-díj közül időrendben a második birtokosa. *Parasztok* című regényét nálunk is igen sokszor kiadták, és talán még az *Ígéret földje* is ismerős lehet a hazai közönség számára, annál is inkább, mert filmek is készültek ezekből az alkotásokból Jan Rybkowski, illetve Andrzej Wajda rendezésében.

A *Lázadás* a lengyel irodalmi kánonban nem foglal el különösebben jelentős szerepet, helyesebben mondva nem kapja meg az öt megillető helyet; talán most, a 21. század elején fedezik fel újra maguk a lengyelek is, hiszen sokan saját korukat látják visszaköszönni a regény lapjain. A mű 1922-ben jelent meg folytatásokban a *Tygodnik Ilustrowany* című újság hasábjain, majd 1924-ben, egy évvel a szerző halála előtt könyv alakban is kiadták, de az első, majd az 1927-es második kiadást csak a rendszerváltás után követte a harmadik.